

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ВИХОВАННЯ В ДОМАШНІЙ ОСВІТІ В УКРАЇНІ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХІХ СТОЛІТТЯ)

Постановка проблеми у загальному вигляді... Реалії сучасного стану суспільства свідчать про поширення та попит домашньої освіти. Національною доктриною розвитку освіти передбачається оновлення змісту й методичного забезпечення обдарованої молоді. Пріоритетним напрямом розвитку освіти визначається творча самореалізація. Своєї нагальності набуває питання пошуку шляхів ефективного використання методів виховання в домашній освіті. Зокрема, особливу цінність представляють доробки педагогів минулого щодо домашнього виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... Проблему методів виховання в домашній освіті викладено в працях педагогів минулого В.Одоевського, О.Ободовського, Сальцмана, Годон та інших, на сторінках педагогічної преси (журнал "Патріот") тощо. Виховний аспект досвіду діяльності домашніх наставників досліджував радянський вчений О.Іванов. Разом з тим дослідниками не узагальнено питання щодо ефективного застосування методів виховання в системі домашньої освіти першої половини ХІХ століття. Тому виникає необхідність проаналізувати позитивні методичні рекомендації представників педагогічної думки минулого.

Формулювання цілей статті... Мета статті – охарактеризувати використання методів виховання в домашній освіті в Україні в першій половині ХІХ століття.

Виклад основного матеріалу дослідження... Як свідчить аналіз історико-педагогічної та методичної літератури, період першої половини ХІХ століття відзначався накопиченням теорії та практичного досвіду в системі домашньої освіти в Україні. Проблеми домашнього виховання привернули увагу провідних педагогів зазначеного періоду та зумовили пошук оптимальних методів діяльності домашніх наставників і вчителів.

Результати історико-педагогічних досліджень першої половини ХІХ століття показали, що провідним методом виховання в системі домашньої освіти був метод прикладу. Зокрема, значимість прикладу в вихованні підростаючого покоління доведено у педагогічній праці діяча того часу "О неблагоразумном и превратном домашнем воспитании детей. В примерах, по способу Сальцмана" [4]. Як зазначається в даній роботі, домашні наставники повинні були особливо опікуватись фізичним вихованням дітей, що вимагало від гувернерів змістовних знань з валеології. З цією метою досить корисним було використання методів привчання та особистого прикладу. Наставникам пропонувалось займатись разом з вихованцями щоденними фізичними вправами на свіжому повітрі для зміцнення здоров'я, брати участь у таких видах спорту як, наприклад, біг на ковзанах, плавання тощо. Власним прикладом гувернер мав привчити дітей до загартування, мінливості погоди. Автор засуджував гувернерів-іноземців: "Будуть ли воспитанники безстрашно переносить метель, видя его безпрестанно сквозь окошко разбирающаго ясность и пасмурность дней, и слыша его вопиющаго на Русскій климать?" [4, с. IV]. Діяльність наставника не повинна була суперечити поглядам, які він викладав дітям, тільки за таких умов гувернер міг виховати в них звичку до простої їжі та помірності в її вживанні, привити охайність.

Педагог робив акцент на значущості методу прикладу і в контексті трудового виховання – діти наслідують свого вчителя, тому гувернер мав удосконалювати власні навички, щоб бути гідним взірцем для вихованців.

Як свідчить аналіз педагогічної літератури, тезу щодо суттєвого значення методу прикладу в вихованні підтримував і домашній педагог О.Зинов'єв. Педагог указував, що використання методу прикладу значним чином впливало на рівень освіти дітей. Тому зосереджував увагу на важливості прикладу не тільки наставників, а й батьків [3, с. 53].

Пріоритетність методу прикладу в домашньому вихованні також визнавала Годон [2, с. ХІХ], посилаючись на Руссо, вона звертала увагу дорослих на те, що їх приклад поведінки має велике значення у вихованні дитини.

Вивчення педагогічної праці В.Одоевського "Керівництво для гувернанток" показало, що педагог підкреслював значущість слова наставника як важливого засобу виховання [6]. Зокрема, просвітник висунув певні вимоги до використання слова в практиці домашньої освіти. В.Одоевський зауважував, що можливості виховного впливу слова залежать від правильного викладу повідомлюваної інформації, тобто зміст мови вихователя повинен відповідати віковим та індивідуальним особливостям дитини, бути доступним для сприйняття. Ще однією вимогою до мовлення наставників педагог визначив емоційність та образність викладу будь-якої теми. Так, важливу роль у педагогічному спілкуванні відігравала захопленість вихователя конкретним питанням. Підґрунтям мови наставника В.Одоевський називав власні переконання вихователя як необхідну умову досягнення виховного впливу слова. Наприклад, зауваження буде дієвим, якщо вихователь щирий, в іншому випадку наставниця не може розраховувати на довіру вихованців.

Аналіз виховної концепції О.Ободовського дає змогу стверджувати, що важливі узагальнення видатного педагога стосовно використання слова не втратили своєї актуальності і для педагогіки ХХІ століття. Як

зауважував науковець, специфікою застосування методів формування свідомості вихованців було: 1) вимога не викладати дітям тривалих настанов, які не відповідають їхнім віковим особливостям; 2) використовувати методи виховання у зв'язку з реальними подіями, тобто включати до спілкування на моральні теми приклади з життя, наприклад, подій дня; 3) виховний матеріал повинен бути доступним для дитячого сприйняття, побудований з урахуванням інтересів та потреб вихованців; 4) слово вчителя мало бути в дружньому тоні, емоційне, щире, наставник повинен вміти контролювати себе, не виховувати дітей під впливом негативних емоцій; 5) переконання та зауваження повинні бути чіткими і лаконічними, "Одно сильное слово, тронувъ сердце, имеетъ больше действия, нежели продолжительныя увещанія. Даже одна мина, одно пожатіе руки, действуютъ лучше длинной речи" [5, с. 140].

Аналіз педагогічної преси зазначеного історичного періоду вказує на застосування методу змагання в домашній освіті. Зокрема, в журналі "Патріот" описувались уроки грамоти. Так, мати нагороджувала дитину жетоном за правильну відповідь, переможця визначали за кількістю зібраних жетонів. Дитина, яка отримувала більшість, виграла та назначалась президентом на наступний урок. Таким чином, діти опинялись в умовах змагання. Аналіз цих конспектів уроків дозволив дійти висновків про те, що використання змагання як методу формування досвіду поведінки або стимулювання і корекції поведінки виявилось досить ефективним для розвитку пізнавальної активності, інтересів вихованців. Наприклад, мати ставила перед дітьми завдання: "Кто первый приведетъ мне примеръ, тот выиграетъ десять жетоновъ", на що діти з готовністю погоджувались: "О! О! Десять жетоновъ! Это стоить труда" [4, с. 326].

Загальне розповсюдження у системі домашньої освіти набув метод навіювання. Подальший аналіз вищезгаданих уроків грамоти показав, що за допомогою розповіді, насиченої яскравими вигаданими або справжніми фактами, в дитини формувались норми та правила поведінки [4, с. 41-42, 44-46]. Інтерес та увага до змісту інформації підсилювались завдяки новизні та незвичності її викладу. Так, висловлюючи попередні настанови, мати розповідала дітям сцени із спектаклю лялькового театру [4, с. 163-168]. Подібні літературні історії слугували засобом втілення дії ще одного методу виховання – переконання, що сприяв формуванню загальнолюдських норм та принципів поведінки [4, с.41].

Проведене дослідження дозволяє констатувати, що на сторінках педагогічної літератури першої половини ХІХ століття широко обговорювалось питання застосування методів заохочення та покарання в домашньому вихованні. Так, видатний педагог О.Ободовський в роботі "Керівництво з педагогіки чи науки виховання" детально виклав методичні рекомендації щодо використання цих методів для наставниць та батьків [138]. Автор упевнений, що заохочення та покарання повинні застосовуватись лише в поодиноких ситуаціях, бо в протилежному випадку визначальними чинниками поведінки дитини стануть бажання отримати нагороду або уникнути покарання. Використовуючи ці методи, О.Ободовський рекомендував гувернерам звертати увагу на наступні положення: враховувати доречність застосування методів; уникати частоті необхідності в них, бо високоморальні діти не потребують дій цих методів; зважати на індивідуальні особливості, мотиви поведінки вихованців та об'єктивні обставини; надавати методам варіативного характеру; своєчасно застосовувати; домінантне положення для вихованців має посідати емоційне ставлення наставника до методів ніж сама нагорода чи покарання [5, с. 131-133].

Цінні методичні рекомендації висвітлено і в педагогічній роботі «Бібліотека для виховання». Зокрема, стосовно покарання невідомий автор зауважував, що для суспільства "не правильно до зла злочину додавати зло покарання" [1, с. 190]. Громадськість повинна опікуватись майбутнім, а не карати за провини минулого. Застосування покарання в суспільстві доречно, якщо воно призводить до виправлення повинного або використовується для застереження інших. Таким чином, автор визначив, що найважливішим завданням виховання є запобігання негідним вчинкам індивіда, а не боротьба зі скоєними порушеннями.

Педагог указував на доцільність покарання лише за умови його усвідомлення вихованцями. Так, застосовуючи цей метод, необхідно слідкувати за тим, щоб діти розуміли, чому їх покарано. Якщо ж вихованець в силу вікових особливостей не в змозі усвідомити причину покарання, необхідно формувати в дитини правильну поведінку, при цьому покарання мають носити виключно характер справедливості. Як свідчить автор, наставник карає дитину тоді, коли не виховав у неї звички до правильної поведінки. Таким чином, покарання виступають індикаторами прогалин у вихованні.

Окрім своєчасності покарання автор рекомендував дотримуватись систематичності методу в разі потреби. Стосовно дітей молодшого віку, які не можуть зрозуміти правильності власних вчинків, педагог зауважував, що покарання слід застосовувати одразу після провини, це дає можливість дитині встановити причинно-наслідкові зв'язки своєї поведінки.

Аналіз «Бібліотеки для виховання» засвідчив, що розглядалися вікові особливості в застосуванні покарання. Так, з віком діти починають самостійно розуміти причинно-наслідкові зв'язки поведінки. Вони усвідомлюють, що найчастіше наслідок залежить від вимог вихователя, і може змінюватись залежно від обставин. Діти не завжди розуміють справедливість покарання, тому необхідно використовувати однакові

покарання за однакові провини. Добропорядна поведінка, уявлення про моральні цінності повинні формуватись в дітей не на основі страху отримати покарання, як це роблять наставники-тирани, а на основі переконань. Розширені уявлення дітей про моральність, дозволяють їм особисто оцінювати дії дорослих та власні дії. Тому, в разі несправедливого звинувачення, вони розуміють, що покарання залежить від особистості наставника. Щоб дитина не почала підкорятись, побоюючись покарання, або суперечити наставнику, треба пояснити їй помилковість її суджень. Якщо дитина виховується дома з іншими дітьми, педагог радив застосовувати публічне покарання, щоб це стало прикладом для інших вихованців.

Важливим аспектом у застосуванні методу визначалась реакція вихованців на покарання. Як показало дослідження, педагог відводив значущу роль почуттю сорому та совісті дитини у використанні методу покарання. На думку автора, в усвідомленні дітьми провини не слід часто користуватись почуттям сорому, бо якщо воно увійде в звичку, то втратить свою ефективність. Таким чином, педагог рекомендував не формувати у вихованців відчуття сорому за незначні проступки. Педагог не заперечував проти застосування фізичних покарань, але наголошував на тому, що слід переконати дітей у великому соромі від отримання фізичного покарання. Вихованці мають уникати не самої тілесної кари, а сорому від її отримання. Поведінка дитини мала вмотивовуватись її совістю. Так, педагог указував, що наставники повинні запобігати крайнощів у вихованні – надмірно довіряти або суворо наглядати за вихованцями [1, с. 207].

Як свідчить дослідження, суттєву роль у використанні методу покарання відгравала особистість гувернера. Наставники не повинні залякувати дітей, уникати покарання або піддаватись тимчасовому гніву. Така поведінка, на думку автора, робить метод покарання не ефективним. У цьому випадку педагог повторював думку про домінантне положення ставлення наставника до вчинку вихованців, а саме: демонстрування невдоволення поведінкою дитини або холодне відношення до вихованця і можуть бути покаранням.

Цікавою є думка педагога стосовно публічного покарання. Він виступав проти публічності, пояснюючи тим, що спрацьовує психологія “натовпу”, діти стають на захист винуватого, а по відношенню до наставника відчують ненависть і презирство.

Як свідчить аналіз “Бібліотеки для виховання” сила та тривалість покарання залежить від віку дітей – чим доросліші діти, тим більше покарання слід застосовувати. Педагог визначив покарання й у відповідності до темпераменту вихованця. Так, для рухливих типів темпераменту використання гніву та особливо неприємної фізичної кари, як прийомів методу, не буде досить ефективним. По відношенню до таких дітей автор радив застосовувати тривале холодне ставлення наставників. Типи темпераменту, в яких домінує процес гальмування, характеризуються сталими звичками. Якщо ці звички набувають негативного характеру, для їхнього викорінення педагог радив використовувати засіб раптового болю. У разі, коли вихованець не змінює свої звички і виникає перевантаження, автор не виключав можливості припинити виховний вплив на дитину.

Корекція поведінки, як констатував автор, реалізується за допомогою методу вказівок. Необхідною рекомендацією щодо застосування цього методу автор вважав помірність у використанні. Наприклад, мати постійно робить дитині зауваження про її пошту, при цьому вимагає від неї не зовсім природного положення. Як наслідок, дитина втомлюється і набуває поганої звички. Постійні зауваження перестають бути цінними для дітей, і вони їх не помічають.

Як показало проведене дослідження, автор приділяв увагу питанню визначення доцільності використання методів покарання і заохочення. Педагог указував, що неможливо розглядати ці два методи окремо. Застосування того або іншого методу залежить від індивідуальних особливостей дитини.

Стосовно використання методу заохочення автор констатував, що невдалий вибір нагород та часте їх застосування призводять до підміни понять – добра поведінка дитини мотивується не моральними принципами, а бажанням заохочення. Педагог зауважив, що ціннішим пріоритетом поведінки має бути сама діяльність. Не треба надмірно заохочувати дитину, бо це приведе її до висновку, що її гарна поведінка завжди повинна бути заохоченою. Такі діти можуть в подальшому піклуватись тільки про власну вигоду.

Поради щодо прийомів покарання надала Годон. Педагог була прихильницею ідеї педоцентризму, вважаючи, що наставник повинен завжди сприймати дитину як хорошу. Якщо він знає, що вихованець завинив, то треба поговорити про цей вчинок, а не одразу переходити до покарання [2].

Годон застерігала наставників від такого покарання дітей як ставлення їх у кут або наказу сидіти без рухів на стільчику впродовж години. Ці прийоми покарання визначались особливо шкідливими для дітей з рухливим типом темпераменту, тому що вони суперечать особливостям дитини та шкодять здоров'ю вихованців. Окрім зазначеного, наведені прийоми покарання призводили до виховання в дитині страху перед дорослими.

Аналіз педагогічного твору Годон “Домашнє виховання” показав, що у своїй роботі автор приділила достатньо уваги і питанню прийомів заохочення. Зокрема, Годон вказувала, що дитина, яка добре поводить, виявляє очікувану від неї пошту, не повинна заохочуватись якимись подарунками: іграшками, грошима, солодощами тощо. Правильною реакцією вихователя на гарну пошту дитини була словесна похвала, виявлення прихильного ставлення. Автор рекомендувала наставнику пояснити дитині, що він поважає,

пишається та цінує її як дорослу людину. При цьому рекомендувалось акцентувати увагу вихованця на позитивних сторонах його поведінки. Таким чином заохоченням мали стати похвала та повага дорослих.

Висновки... Таким чином, охарактеризовані методи виховання в домашній освіті в Україні в першій половині XIX століття та рекомендації провідних педагогів зазначеного історичного періоду дають підстави стверджувати, що гувернери приділяли увагу оптимізації виховного процесу, що є значущим надбанням і для домашньої освіти сьогодення. На основі детального вивчення слова як засобу виховання, методів прикладу, змагання, навіювання, покарання та заохочення можна дійти висновку, що поради стосовно їхнього використання не втратили своєї актуальності.

Дана стаття не висчерпує проблему застосування всіх методів виховання в домашній освіті, тому необхідне подальше ґрунтовне дослідження й інших методів.

Література

1. Библиотека для воспитания / [изд. А. Семена]. – М. : тип. А. Семена, 1843. – Отд. 1, Ч. 1. – 363 с.
2. Годон. Домашнее воспитание, или нравственное образование первого возраста обоих полов, посвященное всем матерям и лицам, заступающим их место / Годон; [пер. с франц. А. Волков]. – М. : Тип. Евреинова, 1837. – IV, XXII, 143 с.
3. Иванов А.Н. Учитель Лермонтова А.З.Зиновьев и его педагогическая деятельность в Ярославле / А.Н.Иванов. – Ярославль : Верх.-Влож. кн. изд., 1966. – 135 с.
4. О неблагоразумном и превратном домашнем воспитании детей. В примерах, по способу Сальцмана. – СПб. : в тип. Импер. рос. Акад., 1831. – Ч. II: Проза. – 360 с.
5. Ободовский А.Г. Руководство к педагогике, или науке воспитания. – СПб. : в типографии Конрада Вингебера, 1835. – 352 с.
6. Одоевский В.Ф. Избранные пед. сочинения / В.Ф.Одоевский. – М. : Учпедгиз, 1955. – 367 с.
7. Уроки грамматики в действии. Третье заседание. Игра во все глаголы вообще // Патриот : Журнал для воспитания. – М. : в Университетской типографии, 1804. – Т. 4, Кн. 3. – С. 266-276.

Анотація

У статті розглянуто методи виховання в домашній освіті в Україні в першій половині XIX століття. Охарактеризовано використання методів виховання означеного періоду. Встановлено широке застосування гувернерами методів прикладу, покарання та заохочення.

Аннотация

В статье рассмотрены методы воспитания в домашнем образовании в Украине в первой половине XIX века. Охарактеризовано использование методов воспитания указанного периода. Установлено широкое применение гувернерами методов примера, наказания и поощрения.

Summary

In the article methods of education in home education in Ukraine in first half of the XIXth century are revealed. The use of methods of education of the indicated period is characterized. Wide using of methods of example, punishment and encouragement by home tutors are revealed.

Ключові слова: домашня освіта, методи виховання, Україна.

Ключевые слова: домашнее образование, методы воспитания, Украина.

Key words: home education, methods of education, Ukraine.

Подано до редакції 17.03.2011.

УДК 37(477) ("18-"19")

© 2011

Лаврінченко О.А.

ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ У ПРОФЕСІЙНОМУ САМОРОЗВИТКУ ВЧИТЕЛЯ XIX СТОЛІТТЯ: ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми у загальному вигляді... Вирішення складних завдань інтеграції вітчизняної освіти в світовий освітній простір неможливе без ретельного вивчення власного історичного минулого, ознайомлення з педагогічною спадщиною видатних теоретиків і практиків, які стояли біля витоків педагогічної освіти. Це, передусім, потрібно для обґрунтування теоретико-методологічних і організаційних концепцій, систем і технологій учіння, провідне місце серед яких у сучасних реаліях посідають педагогічні технології, які мають забезпечувати особистісний розвиток та саморозвиток вчителя, його професійну і соціальну мобільність, конкурентоспроможність на ринку праці, адаптаційну гнучкість. Це можливо за єдиної умови: учитель повинен мати високий рівень розвитку педагогічної майстерності, найважливішої атрибутивної складової педагогічної дії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... Ретроспективний, логіко-системний аналіз теорії і практики педагогічної майстерності уможливило забезпечення науково обґрунтованого прогнозування її розвитку в навчально-виховному процесі вітчизняних ВНЗ, які стали на шлях багаторівневої системи підготовки педагогічних кадрів, інтегруючись у світові та європейські освітні